

MARIAN VÁROSS V KONTEXTE SLOVENSKEJ PSYCHOLÓGIE

IMRICH RUISEL, Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

RUISEL, I.: Marian Városov in the Context of Slovak Psychology
FILOZOFIA 68, 2013, p. 131-142

Marian Városov significantly contributed to the institutionalization of psychology in Slovakia. As a result of an intensive study of values and kinds of evaluation at the universities in Paris and Cambridge he formulated a system of knowledge, which even today is still the original base in the field. According to him, theories of values can be divided into three groups: objectivist, subjectivist, and dialectical theories. To underline is also Városov's including values into a wider psychological context, especially with regard to personality, attitudes, norms, and ideals of the individual.

Keywords: Marian Városov – Axiology – Values – Evaluation – Personality – Norms

Foto: M. Robinsonová, 1984

1. Úvod. Marian Városov, slovenský axiológ, filozof, psychológ a teoretik umenia sa narodil roku 1923 v Martine. Vysokoškolské štúdium s aprobáciou slovenčina a filozofia, ktoré si neskôr rozšíril o psychológiu, absolvoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Postgraduálne študoval v Paríži (1947) a v Cambridgei (1947 – 1948). Úsilie o zvládnutie kombinácie vybraných študijných smerov ho priviedlo ako študenta do Psychotechnického ústavu v Bratislave. Kombinácia filozofie, psychológie a umenia vytvárala rámce, medzi ktorými sa pohyboval v priebehu svojho profesijného života.

Városov však zohral významnú úlohu aj pri budovaní základov slovenskej psychológie ako vedy. Ako je známe, koncom 19. storočia sa vo vedeckej škole nemeckého lekára a zakladateľa experimentálnej psychológie Wilhelma Wundta v Leipzigu schádzali nadšenci zo zahraničných univerzít, aby zvládli metodológiu experimentálneho skúmania kognitívnych procesov. A postupne zakladali psychologické laboratória a katedry na vysokých školách. Z vtedajších Čech u Wundta študovali budúci československý prezident

a filozof T. G. Masaryk, pražský psycholog F. Krejčí a Slovinec M. Rostohar (ktorý neskôr pôsobil v Brne). Psychológia ako veda sa inštitucionalizovala najskôr na Karlovej univerzite v Prahe, kde sa roku 1921 prvým vedúcim katedry psychológie stal František Krejčí. V Bratislave na Komenského univerzite informatívne prednášky z psychologickéj problematiky predniesol roku 1924 Bohuslav Tomsa, zakladateľ československej právnej filozofie. Roku 1926 vznikol na univerzite Psychologický seminár, ktorý sa stal centrom psychologického diania na Slovensku. Prvé prednášky Jozefa Tvrdeho propagovali základy logiky a sociálnej psychológie. Pomerne úspešne sa šírila psychológia v poradenskej praxi. V Brne vznikla už roku 1919 prvá poradňa pre voľbu povolania pri českom odbore Zemskej rady živnostenskej s psychotechnickým oddelením. Od roku 1920 pôsobilo v Prahe Ústredie poradní pre voľbu povolání a v roku 1921 sa ústredie pripojilo k novozaloženému Psychotechnickému ústavu Masarykovej akadémie. Psychotechnický ústav riešil predovšetkým využitie filozofie a psychológie práce v priemyselnej praxi. Neskôr sa ústav osamostatnil a pod názvom Ústredný psychotechnický ústav riešil problémy voľby a výberu povolania. V roku 1928 v rámci bratislavského Psychotechnického ústavu vznikla prvá Slovenská ústredná poradňa pre voľbu povolania. Jej prvým riaditeľom sa stal pražský psycholog Jozef Stavěl. V ústave začínali kariéru neskorší poprední slovenskí psychológovia Čečetka, Jurovský a Pardel. Roku 1937 sa Stavěl habilitoval na prvého psychologického docenta na Slovensku, no o rok sa vrátil do Prahy. Prvým profesorom psychológie na Slovensku sa stal Anton Jurovský.

Váross pôsobil už ako študent v Psychotechnickom ústave v rokoch 1943 – 1950. V roku 1953 nastúpil do novozaloženej Slovenskej akadémie vied a inicioval založenie Kabinetu pre teóriu a dejiny umenia. K rozvoju psychológie však významne prispel najmä jeho dlhodobý axiologický výskum. Problematiku hodnôt rozpracoval najskôr v dizertačnej práci *Osobnosť ako hodnotiaci akt. Pokus o psychologickú analýzu hodnôt* (1945). V priebehu študijných postgraduálnych pobytov na Sorbonne (1945 – 1947) a v Cambridge (1947 – 1948) vznikli rozsiahle, doposiaľ nepublikované práce, medzi nimi najmä *Axiológia ako teória hodnôt a hodnotenia*. Roku 1970 vyšla monografia *Úvod do axiológie*.

Váross venoval vymedzeniu axiológie značnú pozornosť už v úvode monografie. Jeho prístup ku skúmanej problematike je značne optimistický, pre neho sa uvažovanie o hodnotách stalo náhradným aktom „za stratenú pôdu v probléme poznania“ (Váross 1970, 5). Hodnoty považoval za vzťahy, kvality, fyzikálne objekty, obsahy vedomia, snahy, tvorbu, duchovné podstaty, akty alebo realitu samu. Pod axiológiou chápal všeobecnú teóriu hodnotenia a hodnôt ako disciplínu, ktorá tvorí všeobecný teoretický základ viacerých špeciálnych axiologických disciplín, ako sú ekonómia, estetika, etika, právo atď. Každá z nich skúma určitý druh hodnôt a špeciálne ich spracúva, prípadne aplikuje. Ety-mologicky axiológiu vymedzil ako kombináciu gréckych pojmov „*axios*“ (cenný, hodnotný) a „*logos*“ (slovo).

Detailnú pozornosť venoval aj vzťahu medzi hodnotením a hodnotám. Hodnotenie chápal ako súhrn duševných procesov a funkcií, ktorými sa hodnoty zisťujú, odhaľujú alebo tvoria. Hodnota je predmetom alebo výsledkom týchto procesov. Axiológ analyzuje

hodnoty vo všeobecnosti, t. j. skúma materiál, ktorý napomáha definovať a triediť hodnoty, resp. jej druhy (Városov 1970, 6).

Axiológiu ako všeobecnú teóriu hodnotenia a hodnôt autor zdôvodňoval najmä predpokladom, že hodnoty sú s hodnotením úzko prepojené. Bez tohto jednotiaceho aspektu nemožno axiologický materiál interpretovať. Vyzdvihoval pomerne blízky vzťah medzi axiológiou a psychológiou, avšak presadzoval aj postupný prechod axiológie na úroveň samostatnej vedy.

Városov venoval značnú pozornosť opisu, analýze a klasifikácii zložiek hodnotiaceho procesu, to jest psychických procesov, ktorými „živá osobnostná totalita“ (Városov 1970, 4) zaujíma určitý postoj k vlastným psychofyziologickým stavom a prejavom, ako aj k objektom vonkajšieho sveta. Hodnotiaci proces môže prebiehať formou emócie, postoja alebo verbálnej výpovede. Druhú oblasť skúmania tvorí analýza hodnoteného objektu a tých zložiek, ktoré pozorovatelia hodnotia. Tento problém je pre definovanie pojmu hodnoty podstatný a jeho rozmanitým riešením si možno vysvetliť mnohorakosť a protichodnosť axiologických teórií vôbec. Významnú úlohu zohráva axiológia pri zbere psychologického a sociálneho materiálu, zameraného na hodnotiace postoje a výroky, čím dochádza k definovaniu určitých druhov a typov hodnotiaceho procesu. Axiológia ako jedna z antropologických disciplín sa významne podieľa na skúmaní človeka ako hodnotiaceho subjektu. Autor venoval značnú pozornosť aj historickým aspektom vzniku hodnôt v staroveku, stredoveku i novoveku.

2. Vývoj axiologických náhľadov. V starovekej filozofii splyval problém hodnôt a noriem s problémom bytia, ktorého dve základné riešenia, esenciálne a existenciálne, mali prvoradý význam pre etiku a pre javy, ktoré sa dnes nazývajú axiologické. Autor analyzoval najmä predstaviteľov vrcholného obdobia gréckej filozofie, sofistov, Sokrata, Platóna a Aristotela, t. j. mysliteľov, zameraných na problémy človeka ako mysliacej a konajúcej bytosti.

Sofisti, najmä učitelia spomedzi nich, sa prednostne venovali nielen hraniciam, ale aj motívom konania, vôle a objektívnych noriem. Rámcové riešenie problému hodnotenia a platnosti hodnôt vymedzovali najmä známou tézou *Človek je mierou všetkých vecí*. K axiologickému problému prispel aj ďalší sofista Gorgias agnostickým učením o nemožnosti akéhokoľvek hodnotiaceho a poznávacieho úsudku. Prodikos poukázal na všeobecnosť úžitkového prístupu, podľa ktorého najčastejšie a najnevyhnutnejšie úžitkové hodnoty sa v spoločenskom myslení absolutizujú a zbožšťujú.

Významný pokrok v analýze hodnôt dosiahol Sokrates, zakladateľ axiologického objektivismu. Kriticky posudzoval najmä morálnu nedostatočnosť indivíduí. S rastúcim poznaním by sa mal rozširovať obzor jednotlivca, ktorý sa oboznamuje a zžíva so zákonitosťou sveta, čiže spoznáva objektívnu hierarchiu hodnôt. K tomuto cieľu významne prispievalo aj to, že Sokrates bol učiteľom indukcie, a preto postupoval od jednotlivostí k zovšeobecneniam (podľa Sternberga použil prístup *bottom-up* (Sternberg 2002, 136)).

Vrcholné axiologické poznanie staroveku dosiahol Platón. Podľa Városova bol prvým mysliteľom, ktorý sa pokúšal vysvetliť podstatu psychológie osobnosti a opísať pôsobenie

duševných funkcií podľa ich lokalizácie. Z trojvrstvovej teórie duševných prejavov (duša rozumová, popudlivá a žiadostivá) vyplývajú aj jeho axiologické názory, najmä uvažovanie o motívoch, správnosti a platnosti hodnotiacich postojov.

Na druhej strane Aristoteles popieral možnosť axiologického ontologizmu, čiže existencie hodnôt ako absolútnych súcien. V etike za cieľ ľudského konania pokladal blaženosť. Ľudské konanie má byť cnostné, to znamená, že sa má opierať o prirodzené vlohy a smerovať aktívne a uvedomele k úplnosti a dokonalosti. Výchova k cnosti sa má zakladať na vlohách, cviku a chápaní. Poznanie stojí nad hodnotením; úroveň hodnotiaceho postoja závisí od úrovne poznávaného predmetu.

Pre prvých kresťanských mysliteľov je charakteristické uvažovanie o stupňoch poznania a stupňoch bytia, ktorým priamo úmerne zodpovedajú hodnotiace akty a stupnica hodnôt. Augustín zaradil do svojho systému iracionálny prvok na definovanie najvyššej poznávacej a hodnotiacej funkcie. Viera stojí nad rozumom (*fides praecedit rationem*) ako funkcia, ktorá syntetizuje najvyššie poznanie s najvyšším hodnotením. Druhý významný predstaviteľ kresťanskej filozofie Tomáš Akvinský podľa Várossa významne ovplyvnil kresťanskú axiológiu zdôrazňovaním empirickosti a aposteriórnosti súdov o realite.

K rozpracovaniu filozofických aspektov axiológie výrazne prispel aj novovek. Podľa Várossa možno vymedziť viacero hlavných prúdov tohto poznania: 1. formovanie východiskovej ontologickej a gnozeologickej otázky a triedenie poznávacích i hodnotiacich funkcií (Descartes); 2. hľadanie psychologickéj podstaty ľudských postojov (Spinoza) a rozdiel medzi vedomými a nevedomými podnetmi na konanie (Leibniz); 3. formulovanie názoru, že od prírody dobrý základ človeka sa deformuje sociálnymi podmienkami (Rousseau); 4. hodnotenie prebieha subjektívne, ale kritériá správneho vkusu sú ľudom dané (Shaftesbury); 5. hodnotiacia schopnosť sa odlišuje od poznávacej a vôľovej schopnosti – tým sa začala otvárať cesta k budúcemu osamostatneniu axiológie (Kant); 6. prehĺbili sa antropologické východiská (Fichte) a rozpracovali sa hľadiská dialektickosti a historickosti riešenia základných svetonázorových otázok (Hegel) (Sternberg 2002, 18).

V 19. storočí sa zrodila filozofia hodnôt ako samostatná filozofická disciplína, ktorá mala skúmať pojem hodnoty, vyskytujúci sa vo viacerých filozofických disciplínach, respektíve ríšu hodnôt ako osobitnú sféru javov v rámci realitnej štruktúry.

Za faktického zakladateľa filozofie hodnôt sa všeobecne pokladá lekár a filozof Lotze. Rozlišoval medzi rozumom ako orgánom poznávania danej skutočnosti skúsenosťou a citom, t. j. orgánom umožňujúcim spoznávanie hodnôt. Centrálnym pojmom jeho teleológie je Boh ako syntéza všetkého, ako nositeľ vrcholných noriem. Cieľom bytia je uskutočňovanie najvyššej hodnoty, dobra. Podľa Klčovanskej Lotze usiloval o fenomenologický prístup k hodnotám, ktorý spája poznanie s emocionálnymi funkciami. Hodnota sa preto chápe ako čosi obsahovo rozmanité, ako všetko, čo si ľudia cenia alebo vedia ako také, nie ako prostriedok na dosiahnutie niečoho iného (Klčovanská 2005, 13).

K filozofickému vymedzeniu teórie hodnôt v 19. storočí významne prispeli aj Marx, Schopenhauer, Brentano, Nietzsche, Windelband, Meinong a Husserl. Intenzita teoretického skúmania hodnôt neustala ani v 20. storočí. Vzniklo niekoľko centier výskumu v rôznych svetových regiónoch. Medzi ne patrilo najmä Nemecko (Scheler, Stern, Hartmann,

Müller-Freienfels a Heyde), USA (James, Dewey, Urban, Perry, Parker, Köhler, Lepley, Pepper), Anglicko (Sorley, Alexander, Laird, Joad, Garnett), Francúzsko (Goblot, Vaucher, Polin) a Rusko (Losskij).

3. Dôsledky historického prehľadu. Váross na základe dôsledného štúdia historických prameňov dospeš k viacerým pozoruhodným záverom. Napríklad sformuloval dve základné otázky: Čo je hodnota? Ako zdôvodniť alebo vyvrátiť vieru človeka v existenciu objektívnych a absolútnych hodnôt? Z historického hľadiska sa hodnoty klasifikujú podľa niektorých aspektov tvoriacich základné typy axiologických teórií. Podľa Várossa možno vymedziť teórie *objektivistické* (hodnoty sú objektívne danou súčasťou mimosubjektívnej reality, majú teda ontologický podklad a samy sú kritériom správnosti hodnotiacich postojov a súdov, pretože hodnoty sú neoddeliteľnou súčasťou skutočnosti), *subjektivistické* (predpokladajú, že hodnoty sú fenomény tvorené subjektívnym vedomím a závisia od subjektívnych stavov, sú teda individuálno-psychologickými javmi) a *dialektické* (usilujú sa určiť podiel subjektívnych a objektívnych činiteľov v hodnotách). Podľa tejto teórie hodnoty nie sú ontologické danosti, ale sú výsledkom diskusie o potrebách jednotlivcov a o spoločenských kritériách (Váross 1970, 43).

Kľčovanská predpokladá, že hodnoty možno deliť aj z hľadiska dvoch aspektov hodnoty na objektívne a subjektívne a z hľadiska ich vzťahu k cieľu na absolútne a relatívne (Kľčovanská 2005, 14). Podľa Brožíka hodnota objektu nie je totožná s objektom, nie je to ani ideálna entita, ktorá sa inkarnovala do objektu, nie je to ani len subjektívna predstava, len zdanie, ale je to úloha objektu, objektívne existujúca pozícia, ktorú objekt má alebo ktorú predstavuje v ľudskom bytí (Brožík 2004, 3). Ako uvádza Smékal, o hodnotách sa veľmi často predpokladá, že sú zdrojom postojov alebo abstrakcií z postojov a presvedčení vzťahovaných k určitým objektom (Smékal 2002, 130). Popielski pripomína, že pre človeka je hodnotou to, čo ho priťahuje, obohacuje, usmerňuje a čo tvorí jeho existenciu vo všetkých jeho dimenziách, prejavoch a smerovaniach (Popielski 2004, 20).

Pri analýze vzťahov medzi posudzovaním hodnôt a kogníciami sa v histórii filozofie možno stretnúť s protikladnými riešeniami: Niektoré teórie zdôrazňujú identitu kognitívnych a hodnotiacich aktov, iné preferujú skôr zásadné rozdiely medzi nimi a konečne, vyskytujú sa aj koncepcie vymedzujúce ich špecifické kompetencie v rámci dialektiky kognitívnych procesov.

4. Axiologický subjekt. Váross v rámci svojej psychologickéj erudície intenzívne zdôrazňoval, že hodnotenie prebieha v priamej súvislosti s osobnosťou. Pripomenul, že hodnotnú teóriu psychológie osobnosti vypracoval už Platón, podľa ktorého človek síce tvorí vitálno-dynamickú jednotu, avšak jeho duša má tri časti: rozumovú, popudlivú a žiadostivú. Podľa hlbinej psychológie osobnosť predstavuje organizovanú zmyslupnú jednotu, ktorej prejavy sú výsledkom dialektického procesu medzi viacerými antagonistickými centrami duševnej aktivity. Človek je schopný súčasne viacerých protikladných a navzájom sa prekrývajúcich prejavov. Váross vyzdvihol teórie zdôrazňujúce významnú úlohu vrstiev osobnosti. Pod vrstvami chápal relatívne osamostatniteľné a charakteristic-

kými prejavmi sa vyznačujúce centrá duševnej činnosti. Ich vzájomný vzťah je, pokiaľ ide o štruktúru, nadstavbový, t. j. zodpovedá neurofyziologickej štruktúre. Ich funkčný vzťah je pritom integrálny a dialektický, to jest v rámci osobnostnej jednoty sa prejavujú svojrázne a vzájomne sa presadzujúce tendencie. Rôzni autori presadzovali rozdielne počty vrstiev. Napríklad Klages, Pfänder, Lersch a Jung predpokladali pôsobenie dvoch vrstiev, zatiaľ čo Rothacker a Freud až troch.

Z praktického hľadiska Városov nastolil problém primárnej a sekundárnej osobnosti, ako dvoch rozdielnych štruktúr, ktorých typické hodnotiace postoje predstavujú dva geneticky a funkčne odlišné druhy hodnotenia. Prielom medzi primárnou a sekundárnou osobnosťou nastal posunom sebauvedomenia do popredia všetkých duševných prejavov, čo spôsobuje základné zmeny pri hodnotení okolitého sveta i seba samého. Detská bezstarostnosť a bezprostrednosť postojov sa mení až na škrupulóznosť pubescenta (Városov 1970, 119). Ak sa priamosť a bezstarostnosť znovu objaví v zrelom veku, sú už na inej úrovni. Sebakontrola vyššími kritériami sa stala buď návykom, alebo vyplynula z úspešnej organizácie a integrácie osobnosti. Hodnotenie ako integrálny postoj osobnosti (odhliadnuc od spomínaných vrstiev osobnosti a od rozdielu medzi primárnym a sekundárnym hodnotením) sa riadi rovnakými determinantmi, ktoré spolupôsobí pri utváraní samotnej osobnosti. Tieto faktory majú pri hodnotení oveľa závažnejšiu úlohu než pri iných psychických prejavoch, pretože hodnotenie, či už sa objavuje v primárnej, alebo v sekundárnej forme, nemožno považovať iba za relatívne autonómnu duševnú funkciu, ale priamo za prejav svojrázu osobnosti ako celku. Osobnosť ako celistvá štruktúra je výsledkom viac alebo menej koordinovanej súčinnosti jednotlivých vrstiev psychickej aktivity. Vrstvové chápanie osobnosti je preto nástrojom na pochopenie zmyslu a hlbinného spolupôsobenia základných psychofyziologických tendencií, ktoré svojou konvergenciou alebo divergenciou rozhodujú o rovnováhe osobnosti.

Preto Salbot so spolupracovníkmi upozornili na dôležitosť vymedzenia osobných hodnôt, ktoré Salbot definoval ako mentálne reprezentácie systému osobného poznania, označované dvomi atribútmi (dôležitosť a valencia v zmysle žiaducnosti alebo nežiaducnosti). Ich prostredníctvom možno preniknúť k motivácii ľudského správania, ale tiež poznávať charakter osobnosti. Sú súčasťou každodenného sebariadenia osobnosti a prinášajú so sebou prežívanie emócií (Salbot 2007, 5).

5. Hodnotiaci akt. Posudzovanie hodnôt (hodnotenie) je jedným z najzložitejších psychologických aktov. Ako predpokladal Városov, v podstate každý ľudský styk s realitou, najmä sociálnou, umožňuje uplatniť určité osobné tendencie, či už kladné, alebo záporné, sebaapresadzovacie, alebo sebaobránné, čím sa do správania človeka dostáva neoddeliteľný hodnotiaci moment, ktorého podstata sa mení s individualitou jednotlivca. O individualite a povahe (charaktere) možno hovoriť vlastne len do tej miery, do akej osobnosť zaujíma vlastné, individuálne a určitým spôsobom osobnostne podmienené postoje, t. j. do akej miery sa charakter stáva akýmsi imperatívom. Spôsob, akým prebieha hodnotenie objektov a tvorba nových hodnôt, je príznačný pre každé individuum.

Podľa Várossa analýza hodnotiaceho aktu musí vyplývať z viacerých spoločných predpokladov takýchto vzťahov. Najvýznamnejšia spomedzi nich je imanencia objektu v rámci subjektívneho vedomia, pri hodnotiacom akte možno hovoriť o axiologickej imanencii. Jav hodnotiacej imanencie je mimoriadne významný najmä pri učení. Je všeobecne známe, že žiak si ľahšie zapamätá text, ku ktorému má určitý vzťah, t. j. vtedy, ak už niečo podobné v minulosti skúsil alebo sa o to zaujímal. Vyzdvihovanie rozmanitých stránok určitého objektu hodnotiacimi subjektmi podmieňuje jednak početnosť funkcií hodnoteného objektu, jednak to, že hodnotiaci subjekt môže pristupovať k objektu z hľadiska početných vlastných funkcií.

Preto niektorí ľudia nie sú dostatočne citliví na pôsobenie niektorých objektívnych situácií a rozchádzajú sa v hodnotiacich postojoch k určitému subjektu. Tento záver vyplýva z psychobiografií viacerých vynikajúcich osobností, ktoré neraz vytvárajú obraz veľkého umelca, ale len priemerného človeka (Városov 1970, 160).

Autor skúmal aj vzťah medzi hodnotením a kogníciami. Upozornil na tri úrovne ich pôsobenia: najskôr prebieha tzv. primárne hodnotenie, nasleduje kognitívno-analytický proces a na záver dochádza k tzv. sekundárnemu hodnoteniu. Pochopiteľne, hodnotenie nie je len intelektuálnym fenoménom, ale podieľa sa aj na ostatných mentálnych aktoch a funkciách.

6. Druhy hodnotenia. Hodnotiace akty majú nielen charakteristické vlastnosti, ale aj konkrétne podoby a druhy. Kritériom hodnotenia je hodnotiaca osobnosť vrátane vrodenej a získanej vlastností a postojov. Každá nová hodnotiaca skúsenosť osobnosti splyva so staršími skúsenosťami a obohacuje pamäťový axiologicko-empirický archív, ktorého dotváraním vznikajú čoraz prepracovanejšie hodnotiace zásady. Tento proces možno nazvať prechodom od primárnosti k sekundárnosti. A keďže hodnotiace postoje pôsobia prakticky vo všetkých prejavoch osobnosti, proces utvárania hodnotiacich kritérií je vlastne totožný s utváraním jej celkového charakterologického profilu. Pritom kladné a záporné hodnotenie je výsledkom prirodzenej polarity a intencionality osobnosti. Popri polarite genetickej zložky významnú úlohu zohráva aj jej kvalitatívno-hodnotiaca forma. Podľa autora významnú úlohu zohráva napríklad napätie medzi *ja* a *nad-ja*. Kladné a záporne hodnotenie tvoria krajné postoje.

Významnú úlohu v prežívaní jednotlivca zohráva kvalitatívne i kvantitatívne hodnotenie. V hovorovom i vedeckom jazyku tvoria pojmy kvantitatívnej hodnoty osobitnú kategóriu. Ide o pojmy či koncepty, ktoré zodpovedajú poznávaciemu vzťahu subjektu k realite. V tejto súvislosti je vhodné spomenúť *kvantitatívne zhodnocovanie*, používané napríklad v štatistike pri opise javov alebo pri rozptyle hodnotiacich postojov. Kvalitatívny alebo kvantitatívny aspekt postihovanej skutočnosti možno ilustrovať pomerom hodnotenia a poznávania. Najmä preto, že každý z týchto kognitívnych procesov má osobitnú *realitnú sféru*. Preto pri poznávaní dominuje kvantitatívny aspekt a pri hodnotení aspekt kvalitatívny, ktorý vyplýva z rozdielu medzi typickými formami prirodovedného poznania (kvantitatívny ideál poznania) a typickými kvalitatívnymi hodnotiacimi výpoveďami o realite.

7. Hodnoty a realita. Podľa Várossa jedným z najstarších problémov v histórii filozofie hodnôt je otázka: Kde sú hodnoty k dispozícii a kam ich lokalizovať? Odpovede na túto otázku možno klasifikovať do niekoľkých skupín: 1. individuálne vedomie, 2. kolektívne vedomie, 3. história, 4. transcendentálne, 5. objekt, 6. antropologická realita. Tieto odpovede sa analyzovali z ontologického i gnozeologického hľadiska. Dôležitým aspektom vzhladom na objasnenie hodnoty je dialektika kvality a kvantity. Hodnoty sú vymedzené ako kvality funkcií objektu. Objekt môže byť nositeľom mnohých hodnôt, ako aj mnohých typov funkcií, ktoré je schopný vykonávať.

Menej zložito pôsobí bežný význam, pri ktorom objekt kvantitatívne a kvalitatívne určuje utilitaristické hľadisko. V slovenčine pojmy *množstvo* a *akosť* analyzujú vlastnosti predmetov dennej potreby a bežného používania. Noeticko-psychologický význam sa týka prípadov, keď pojmy kvality a kvantity definujú vlastnosti predmetu v rámci kognitívneho vzťahu subjekt – objekt. Zistilo sa, že čím vyššie organizovaných foriem reality je poznávaný jav či objekt súčasťou (teda jeho podstata je výsledkom komplikovanejšieho súhrnu funkčných závislostí), tým viac sa daný objekt „níka“ poznávajúcejmu vedomiu vo svojich kvalitatívne „obsahových“ zložkách (Városov 1970, 205).

Vyskytuje sa množstvo rôznych názorov na klasifikáciu typov hodnôt, spomedzi ktorých možno vymedziť niekoľko ich základných typov: ekonomické (ktoré však nespádajú do výlučnej kompetencie axiológie), ďalej biologické, morálne, právne, náboženské, estetické (ako aj umelecké), noetické, exekutívne a nakoniec hodnoty osebe. Pravdaže, každý typ hodnoty má zodpovedajúci systém noriem. Pomerne komplexný hodnotový systém navrhol nemecký predstaviteľ duchovnej „*verstehende*“ psychológie Spranger. Podľa typov poznania sveta, ktoré tvoria základné „životné formy“ (*Lebensformen*), opísal šesť typov osobností: človeka *teoretického*, *estetického*, *ekonomického*, *sociálneho*, *mocenského* a *náboženského* (Spranger 1951, 38). Schwartz neskôr vymedzil hodnotové typy a v ich rámci desať čiastkových hodnôt: *univerzalizmus*, *benevolencia*, *tradícia*, *konformita*, *bezpečie*, *moc*, *výkon*, *hedonizmus*, *stimulácia* a *sebariadenie* (Schwartz 2007, 26).

8. Povaha hodnôt. Špeciálnu pozornosť venoval Városov Heydeho koncepcii hodnôt, ktorý ich chápal ako vzťahové fenomény a kritizoval nielen chápanie hodnôt ako kvalít, ale aj ich chápanie ako samostatných existencií (objektov). Heyde nastolil zásadné otázky: „*Prečo určitý predmet (napríklad dom) má hodnotu?*“ a „*Prečo hovoríme, že má hodnotu?*“ Podkladom výroku o hodnote domu je hodnotiaci akt (*Wertgefühl*). Podkladom hodnoty domu je jeho účelnosť (*Zweckmässigkeit*), prípadne užitočnosť. Ak je tento podklad v účelnosti reálny, tak možno hovoriť o hodnote domu. Heyde vystríhal pred stotožňovaním podkladu hodnoty s hodnotou samou, pretože „*na účelnosti sa hodnota objektu (často) zakladá, ale v účelnosti nikdy nespočíva*“ (Heyde 1926, 36). Podľa Városovej interpretácie, „*hodnota spočíva vo vzťahu môjho citu k určitému objektu a jej podkladom je účelnosť, užitočnosť tohto objektu (konkrétne domu)*“ (Városov 1970, 247).

Nasledujú úvahy o vzťahu medzi hodnotou, normou a ideálom. Városov zamerával pozornosť najmä na vzťah medzi osobnosťou, normami, hodnotami a ideálom. Odmietol Heydeho redukcionizmus, ktorý predpokladal, že osobnosť sama osebe nedokáže formo-

vať žiadne normy, pretože si nevie rozkázať. Normy, pokiaľ ide o záväznosť, sa odlišujú podľa toho, kto ich vynáša a komu sú adresované. Musia byť konkrétne, musia mať reálneho „zákonodárcu“ a reálne musia byť aj ich medze. Normy sú teda postuláty (predpis, zákon, túžba, kritérium, miera, predstava, myšlienka atď.), ktoré kladne alebo záporne, niekedy kladne i záporne, určujú formy funkčného prejavu. Môžu byť uvedomelé, ale aj neuvedomelé a inštinktívne. Bežné spoločenské normy majú zväčša kvantitatívnu podstatu.

Každá osobnosť prežíva určitú predstavu individuálnej dokonalosti. Tieto individuálne dokonalosti môžu byť čiastočné, čiže týkajúce sa jednotlivých osobnostných funkcií, alebo integrálne zameriavajúce sa na osobnosť ako celok. Najvýraznejšie na jednotlivca pôsobia niektoré osobnosti vďaka ich celkovému životnému správaniu i jednotlivým prejavom, ktoré sa jednotlivec snaží osvojiť a napodobňovať ich. Tieto vzory fungujú v živote jednotlivca ako ideály. Vznik ideálu nepochybne prebieha v hodnotiacom procese pôsobením determinantov ľudského hodnotenia. Pri tvorbe a výbere ideálov sa uplatňuje dialektika genetického a spoločenského faktora. Popri ideáli je významným fenoménom protiideál. Vytvára náležité dynamické napätie a je v duševnom zážitku záporným pólom, ktorý osobnosť odpudzuje. Ideály ako autogenetické normy preto pôsobia buď ako odporované, alebo ako vykonštruované dokonalosti, ktoré si osobnosť vyberá alebo tvorí, s ktorými je emocionálne aj intelektuálne spätá.

9. Kritériá hodnôt. Autor upozornil na viacznačný význam vzťahu reality a vedomia v axiológii. Utváranie osobnosti je proces, ktorým sa dotvárajú, diferencujú, relatívne osamostatňujú a napokon organizovanejšie integrujú jednak všetky psychofyziologické funkcie, jednak tzv. obsahy vedomia. Prostredníctvom vedomia a jeho genetických vlastností sa jednotlivec dostáva do styku s fyzikálnou, biologickou a sociálnou realitou, ktorá sa postupne „vyvoláva“ a analyticky spoznáva vďaka diferenciačným vývinovým procesom. Vývin osobnosti na jednej strane rozkladá a elementarizuje pôvodne celostný útvar, na druhej strane vedie k postupnému uvedomovaniu si integrálnych a dialektických súvislostí medzi takto diferencovanými „*elementmi*“.

Tento diferenciačný proces je charakteristický pre ľudské myslenie vôbec. Filozofia a neskôr veda ako kognitívne „*predvoje*“ spoznávali postupne jednotlivé kategórie reality a diferencovali medzi fyzikálnymi, biologickými, sociálnymi a duchovnými danosťami. Tento proces prebieha aj za normálnymi zmyslovými hranicami ľudského poznania pomocou metód, ktoré ich rozširujú. No dejiny ľudského poznania sú aj príkladom hľadania dialektických súvislostí, integrujúcej zviazanosti a štrukturálnosti reálnych javov. To sa objavuje vo všetkých filozofických, vedeckých a iných systémoch, ktoré s nerovnakým výsledkom definujú povahu reality ako celku. Výsledkom tohto diferenciačného a reintegračného procesu sú oblasti či kategórie, do ktorých sa jednotlivé poznané javy triedia a „*lokalizujú*“ (Városov 1970, 288).

Pri určovaní hodnoty určitého objektu alebo „*procesu*“ sa teda vyžaduje predovšetkým jeho „*ontologická lokalizácia*“. Predovšetkým ide o nutnosť diagnostikovať a lokalizovať jav (funkciu), ktorý sa hodnotí. Ak sa teda o nejakom objekte vynesie hodnotiaci výrok alebo sa k nemu zaujme postoj, predbežnú podmienku adekvátnosti výroku

alebo postoja poskytuje poznanie objektu, jeho začlenenie do reality a analýza jeho funkcií; až potom sa dá určiť, ktorej funkcii sa daný výrok (postoj) týka a do akej miery poznanej funkcii alebo zväzku funkcií zodpovedá.

Každý hodnotiaci výrok má svojho pôvodcu, t. j. hodnotiaci subjekt, ktorého podstata sa významne podieľa na skúmaní adekvátnosti, ako aj stupňa a rozsahu platnosti výroku. Pri skúmaní adekvátnosti hodnotiaceho výroku v rámci praktických možností postačuje vymedzenie funkcie hodnotiaceho subjektu, podľa ktorého vznikol daný postoj alebo odznel určitý výrok (Városov 1970, 296).

Autor si uvedomoval, že tak ako každé meranie aj meranie hodnôt spočíva v kvantitatívnom vyjadrení kvalít. Za podmienku merania kvalít považoval možnosť definovať kvalitu vzhľadom na totožnosť a súčet; definovať totožnosť znamená určiť postup, ktorý dovoľuje empiricky zistiť, či sa nejaká kvalita ako veličina rovná inej, a definovať súčet znamená vymedziť metódu, ktorá dovoľuje určiť, či daná kvalita ako veličina je súčtom dvoch alebo viacerých iných veličín. Tieto postupy sa menia podľa podstaty meraných vecí (kvalít). Ako však pripomína Goblot, hodnoty zriedka vyhovujú týmto podmienkam. Málokedy hodnota vecí stúpa úmerne s ich kvantitou. Väčšina hodnôt vyjadruje optimum, keď určitá kvantita meranej veci zodpovedá maximu jej hodnoty (Goblot 1927, 122).

Ako upozornil Városov, výsledkom merania a odhadovania hodnôt môže byť síce kvantitatívny výrok, ale to, do akej miery je hodnotená funkcia hodnotná a čo jej do normy chýba, sú kvalitatívne javy. Podobne, ako sa odhadujú hodnoty porovnávaním s určitými normatívnymi optimami, možno odhadovať a porovnávať aj normy podľa optima nadradených noriem. Voľba normy, ktorou jednotlivé subjekty „merajú“ hodnoty objektov, býva zväčša motivovaná rozmanitými psychofyzologickými a sociálnymi faktormi, ako sú inteligencia, konkrétne potreby, záujmy, emocionálne zmeny, spoločenské postavenie, vzdelanie, príslušnosť k spoločenským organizáciám atď. Moderná psychológia priniesla aj psychodiagnosticky orientované metódy na identifikáciu kvantitatívnych aspektov hodnôt. Medzi nimi možno spomenúť Gordonovu prácu *Survey of Interpersonal Values* (Gordon, Mensh 1962, 23), Rokeachovu prácu *Value Survey* (Rokeach 1973, 8) ako aj *Schwartz Value Survey* (Schwartz 2007, 51).

V časti venovanej úvahám o vzťahu hodnoty a pravdy si autor položil otázku, nakoľko môže byť hodnotiaci výrok pravdivý. Je prirodzené, že odpoveď si vyžaduje, aby obidva jej komponenty boli známe a definované, aby sa vedelo, čo je hodnotiaci výrok, a čo je pravda. Definovanie pravdy je zložitá – pravda je totiž určitý vzťah medzi vierou (domnienkou) a faktom (Városov 1970, 312). Preto treba vymedziť, čo je fakt, a čo je viera (domnienka), a potom určiť, aký vzťah medzi nimi sa nazýva pravdou. Problém faktu súvisí s otázkou reality vôbec. Russell pod faktom chápal všetko to, čo je vo svete. Dospel k pragmatickému záveru, že pravda je vlastnosťou domnienok, konkrétne výrokov, ktoré domnienky vyjadrujú. Okrem Russellovho postoja komentoval Városov aj Losského, Brochardove a Müllerove-Freienfelsove postoje k pravde. Autor sa tiež venoval analýze hodnôt ako faktov, resp. zdaní. Dospel k úvahám o dialektickej povahy genézy a ustáľovania hodnôt, ktoré sa spoločenskou, historickou a odbornou diskusiou stabilizujú, kryštalizujú „absorbujú“ do im zodpovedajúcich objektov, takže v „common sense“, čiže v bežnom

myslení a každodennom živote, sa postupne považujú za fakty, s ktorými sa definitívne počítajú a už sa o nich axiologicky nediskutuje. Z toho vyplýva, že väčšina historicky overených hodnôt sa dnes prijíma ako fakty, pretože hodnoty majú tendenciu stávať sa faktami. Hodnoty rastú alebo zakrpatievajú v dôsledku historicko-spoločenskej verifikácie a napokon sa ich štandard ustáľuje na určitom stupni, ktorý sa považuje za fakt.

10. Záver. V závere Városov zdôraznil dynamiku vzťahu medzi hodnotením a individuálnou a sociálnou realitou (ktorá má svoj vlastný axiologický charakter a typológiu) na jednej strane a ciele ľudského a sociálneho vývinu na strane druhej. Z vedeckého riešenia axiologických problémov vyplývajú dôležité závery pre chápanie psychologických a antropologických otázok v ich historickej dimenzii, ktoré prispievajú k definovaniu človeka a týkajú sa jeho existenčných a sociálnych situácií, ako aj vývinových perspektív.

Z psychologického hľadiska Városov skúmal vzťah medzi typológiou a teleológiou. Typológia predstavuje fenotypickú individuálnosť osobností a spoločenských jednotiek. Jednotlivec, či už ako individuálna osobnosť, alebo ako súčasť spoločenskej jednotky, sa vyvíja k určitému typu, ktorý reprezentuje svojimi prejavmi. Nejde o ideálny typ, ale o typ, ktorý je danej osobnosti alebo spoločenskej jednotke vlastný, je jedinečný a neopakovateľný. Termín *teleológia* sa chápe ako zápas o chápanie „zmyslu“ a „cieľa“ antropologického, prípadne spoločenského vývinu. Teleologické hľadiská sú staré ako ľudstvo samotné, pretože otázka „Odkiaľ a kam?“ je od človeka neodmysliteľná. Každý človek si odpovedá na otázky o zmysle života sám, individuálne a ak zväčša prijme autoritatívne vysvetlenia (vplyvom výchovy, vzdelania, náboženstva a pod.), jeho názor nie je taký istý, ako ten, čo sa mu podával; je eminentne individuálny, živý, praktický a egoцентриčný.

V závere svojej knihy Városov naznačil skepsu, pokiaľ ide o vývoj ľudskej spoločnosti, ktorá síce zhromaždila bohatý materiál skúsenostných faktov, z roka na rok rozmnožujúci encyklopedické folianty, ale iba málo pokročila v realizovaní múdrosti a ľudskosti. Mladistvý vek a energia jednotlivca i spoločenských skupín sa mihajú v abecednom osvojovaní si potrebného všeobecného vzdelania, v boji o existenciu a v overovaní predpokladaných schopností a možností. Na konštruktívne pôsobenie zostáva potom len zrelý alebo veľmi pokročilý vek, neraz prežívaný apaticky po mnohých omyloch i sklamaniach z uskutočňovania nepravých a utopických ideálov. Vtedy už nebýva dosť rozhodnej vôle a síl vychovávať iných k normám a učiť hodnotám, ktoré pomáhajú tvoriť človeka a ktoré by mal človek tvoriť (Városov 1970, 329).

Literatúra

- BROŽÍK, V. (2004): *Hodnotenie a hodnoty*. Nitra: UKF.
GOBLOT, E. (1927): *La logique des jugements de valeur*. Paris: Arman Colin.
GORDON, L. V., MENSCH, I. N. (1962): Values of medical students at different levels of training. *Journal of Educational Psychology*, 53 (1), 48-51.
HEYDE, J. E. (1926): *Wert. Eine philosophische Grundlegung*. Erfurt: K. Stenger.
KLČOVANSKÁ, E. (2005): *Hodnoty a ich význam v psychológii*. Trnava: TUT.
POPIELSKI, K. (2004): *Wartości w życiu i dla życia*. Lublin: TN KUL.

- ROKEACH, M. (1973): *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- SALBOT, V. (ed.) (2007): *Psychologické pohľady na osobné hodnoty*. Banská Bystrica: UMB.
- SCHWARTZ, S. H. (2007): Universalism, Values and the Inclusiveness of Our Moral Universe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 711-728.
- SMÉKAL, V. (2002): *Pozváni do psychologie osobnosti*. Brno: Bannister&Principal.
- SPRANGER, E. (1951): *Pädagogische Perspektiven. Beiträge zu Erziehungsfragen der Gegenwart*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- STERNBERG, R. (2002): *Kognitívni psychologie*. Praha: Academia.
- VÁROSS, M. (1970): *Úvod do axiológie*. Bratislava: Epona.

Stať vznikla s podporou grantovej agentúry VEGA (grant č. 2/0126/12).

Imrich Ruisel
Ústav experimentálnej psychológie SAV v Bratislave
Dúbravská cesta 9
840 00 Bratislava 4
SR
e-mail: expsrui@savba.sk